

Олена Жукова

БІЗНЕС-АРХИВИ ТА ЇХ РОЛЬ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано досвід створення бізнес-архівів у країнах Західної Європи. Розглянуто особливості зберігання та використання у архівній практиці документів приватних компаній та підприємств.

Ключові слова: бізнес-документ, бізнес-архів, бізнес історія.

Дослідження нової та новітньої історії нерозривно пов'язані з вивченням економічних процесів, адже з кожним десятиліттям вплив окремих підприємств, національних та транснаціональних корпорацій на хід економічного та політичного розвитку країн світу стає все більш очевидним. У зв'язку з цим постає необхідність накопичення та збереження для майбутніх поколінь інформації щодо діяльності приватних компаній. Ці тенденції викликали появу бізнес-архівів як окремої області архівної справи. Вони стали не лише сховищами історичних джерел, що відображають процес економічних перетворень, але й результатом надбань економічної культури цивілізації.

Актуальність та своєчасність постановки питання дослідження бізнес-архівів, крім усього вище сказаного, викликана недостатньою увагою вітчизняних науковців до ролі документів недержавного сектору економіки у розвитку архівного фонду. До недавнього часу інтерес, який проявляли архівісти до питань збереження документів приватних компаній носив поверхневий характер, здебільшого в якості протиставлення переваг державних архівів архівам приватних компаній. Однак із розвитком постіндустріального суспільства очевидно стала важливість збереження інформації економічного та науково-технічного характеру, що вироблялася на комерційних підприємствах і фірмах. У зв'язку з цим, метою нашої статті стало вивчення досвіду провідних країн Західної Європи та США у галузі створення бізнес-архівів та особливостей зберігання бізнес-документів в архівах приватних підприємств. У відповідності до мети були поставлені такі завдання: дати визначення поняттям «бізнес-архів» та «бізнес-документ»; оцінити ступінь впливу державних архівних організацій на процес створення та упорядкування фондів бізнес-архівів; описати західноєвропейський досвід функціонування та забезпечення доступу до колекцій бізнес-архівів.

Не дивлячись на значну актуальність теми, існує велика кількість прогалин у питаннях до-

слідження бізнес-архівів. При чому це стосується не лише вітчизняних та російських авторів. Західноєвропейські архівісти та історики бізнесу хоча й мають значний досвід у створенні та розвитку фондів документів недержавного сектору економіки, проте в зарубіжній історіографії відсутня комплексна узагальнююча праця з цього питання. Натомість у США та Великій Британії існує велика кількість вузько-спеціалізованих праць щодо розвитку архівів на підприємствах. Зарубіжна історіографія з цього питання представлена працями Л. Річмонда, С. Томса, Дж. Вілона¹. В них основна увага приділяється питанням комплектування історико-господарськими документами національних архівів, створенню спеціалізованих державних економічних архівних центрів та розробці методологічних основ роботи архівів на підприємствах.

Велику інформаційну базу щодо діяльності бізнес-архівів розміщено на сайті Ради бізнес архівів Великої Британії² та на сайті Товариства американських архівістів³. Там є матеріали щодо архівних фондів провідних приватних компаній цих країн. Вищезазначені інтернет-ресурси надають детальні рекомендації працівникам комерційних підприємств щодо ведення архівів, а також інструкції щодо умов зберігання важливих документів. Існують також огляди фондів конкретних компаній. До них можна віднести путівник «Корпоративна пам'ять. Рекомендації щодо керівництва бізнес-архівами»⁴ виданий Національним архівом Великої Британії та американське видання «Доступ до бізнес-архівів. Американська філософія вільного доступу до архівів»⁵. В них подано опис фондів таких компаній як «Thomas Cook Group», «Guinness», «Marks & Spencer», «Kraft Foods», «Ford Motor Company» тощо.

Щодо російської історіографії питання бізнес-архівів, то тут можна вказати всього декілька праць об'єктом дослідження яких були мето-

логічні аспекти діяльності архівів комерційних організацій за кордоном. Це, перш за все, праці І. Карапетянц⁶ та П. Кюнга⁷. Найбільш фундаментальним дослідженням в цій галузі є праця І. Карапетянц «Економічні архіви в Західній Європі та США (1905–1995)»⁸, в якій виділено особливості побудови західноєвропейської моделі функціонування бізнес-архівів та її відмінності від американської. Також автором була здійснена спроба узагальнення та порівняння досвіду провідних європейських та американських компаній в області комплектування, відбору, опису, експертизи цінності, організації зберігання та використання ретроспективної науково-технічної та економічної інформації.

Розвиток бізнес-архівів тісно пов'язаний із новим напрямком у світовій історіографії, який отримав назву «бізнес-історія». Він сформувався у США та Великобританії в 40–50-х роках ХХ ст. як різновид історії економіки. Бізнес-історія передбачала вивчення процесу створення та розвитку підприємництва в цілому та підприємств зокрема. Американські історики бізнесу гуртувалися навколо міждисциплінарного Центру дослідження історії підприємництва (Center for Research on Entrepreneurial History) на базі Гарвардської школи бізнесу, який видавав журнал «Дослідження з історії підприємництва» (Explorations in Entrepreneurial History). Головними ідеологами нової течії в історіографії були Джозеф Шумпетер (Joseph Schumpeter) та Альфред Чендлер (Alfred Chandler)⁹.

Поступова популяризація бізнес-історії у Великобританії у 50-х роках ХХ ст. розпочалася з монографії Чарльза Вілсона (Charles Wilson) «History of Unilever» («Історія компанії Юнілевер»), що вийшла у 1954 р., і завершилася створенням журналу «Бізнес історія» (1958) на базі Університету Ліверпуля¹⁰. З того часу бізнес-історія набуває все більшої популярності на теренах Західної Європи, а, отже, виникає необхідність створення бізнес-архівів.

У європейській практиці зберігання бізнес-документів приватних підприємств можна виділити декілька основних напрямів. Наприклад, Великобританія взагалі не має законодавчих актів, які б регулювали збереження бізнес-документів. Ця проблема вирішується за допомогою ведення реєстрів архівів та створення асоціацій архівістів приватних підприємств.

Розповсюдженою тенденцією є створення, у межах державних архівних служб, спеціальних комітетів, які займаються організацією роботи з власниками бізнес-архівів, надають їм консуль-

тації та методичні послуги, сприяють передаванню історичної частини бізнес-документів до державних архівів.

Крім того, у Європі часто практикують створення професійних асоціацій, причому їх створення стало результатом недостатньої уваги до проблем бізнес-архівів з боку державних органів. Тому основним завданням асоціацій було створення методичних документів щодо ведення архівів компаній, а також видання професійних журналів та літератури.

З другої половини ХХ ст. у процесі архівування документів з історії економіки активну участь почали брати державні архівні служби. Майже всі європейські національні архіви мають у своєму складі великі колекції документів компаній. Як правило, це – фонди компаній, що збанкрутували, або колекції історичних документів, придбаних архівом чи науковим центром (бібліотекою, університетом, музеєм). Хоча такий підхід дозволяє зберігати великі масиви документів, проте він не передбачає їх методичної та комплексної систематизації.

Унормування діяльності бізнес-архівів на міжнародному рівні розпочалося зі створення у 1978 р. Професійного комітету архівів підприємств при Міжнародній раді архівів. У 1992 р. на Міжнародному конгресі архівів у Монреалі він був реорганізований у Секцію архівів бізнесу та праці (Section on business and labour archives), яка існує донині. Її основними завданнями є: організація професійного та наукового співробітництва у сфері бізнес-архівів; популяризація діяльності щодо збереження бізнес-архівів на міжнародному рівні; вивчення питань доступу до документів архівів; співробітництво з державними архівами, які зберігають документи з історії підприємництва та трудових відносин.

Закономірно, що найбільший інтерес до збереження спадщини недержавного сектора економіки проявляють індустріально розвинуті країни. Станом на 2001 р. із 161 члена Секції архівів бізнесу та праці 63% були представниками європейських країн, 17% – представниками США та Канади, 8% – країн азійського регіону, 7% – країн Африки та 3% – Австралії¹¹. Ця інформація підтверджується складом Бюро секції на 2008–2012 рр., де з 20 членів 3 представляли США, 1 – Канаду, 12 – країни Європи, 1 – Австралію та по 1 – Китай, Індію та Японію¹².

Що ж таке бізнес-історія та бізнес-документ? На думку російського вченого П. Кюнга, *бізнес-архіви* – це сховища документів (бізнес-документів), які фірми зберігають в силу юри-

дичних, комерційних чи історичних причин. **Бізнес-документи** – це самостійно створені чи отримані речові докази ділової активності підприємства, що зберігаються в якості доказів чи в інформаційних цілях на різноманітних носіях та у різноманітних форматах¹³.

Більш широке визначення надає путівник по бізнес-архівах «Corporate Memoгу» («Корпоративна пам'ять»), виданий Національним архівом Великобританії у 2009 р. Згідно з його визначенням **бізнес-архів** – це унікальний актив документів приватної компанії, в якому зберігається історія його функціонування та досвід. **Бізнес-документами** можуть бути як документи з паперовими носіями інформації, так і відеофільми, фотографії, електронні документи тощо¹⁴.

Як приклад бізнес-архівів путівник надає опис колекції архівів британських підприємств у різних галузях економіки, зокрема «Thomas Cook Group», «Guinness», «Boots UK», «HSBC Holdings», «Marks & Spencer», «Total E&P UK Ltd». Експозиція компаній показує, що вони представляють різноманітні сфери економіки країни, кожна з яких є важливою складовою історії бізнесу. Що ж зберігається у кожній з цих колекцій? Наприклад, компанія «Thomas Cook Group», заснована у 1871 р., є однією з найстаріших туристичних фірм світу. Найціннішими екземплярами її колекції є фотографії з різних кутків світу, багато з яких ілюструють рідкісні чи зниклі ландшафти, архітектурні пам'ятки тощо. Пивоварня «Guinness» була заснована у 1759 р., і її архівна колекція вміщує фотографії, фільми, пам'ятні речі, зразки пляшок та інші об'єкти документування історії компанії та бренду.

Архіви фармацевтично-косметичної компанії «Boots UK» містять не лише документи, що розкривають 160-річну історію фірми. Вони також зберігають важливу інформацію про винаходи та інновацій, які є основою для подальших розробок та вдосконалення продукції компанії.

Історія банку «HSBC» показує приклад того, як невеликий банк перетворився на транснаціональний. А документи з його архівної колекції демонструють еволюцію корпоративної культури.

З часу заснування у 1884 р. компанії «Marks&Spencer» її архівні колекції нараховують більше 60 тис. документів, що свідчать про внесок компанії у розвиток економіки та соціальної сфери Великобританії.

Архіви компанії «Total E&P UK», створені за допомогою Бібліотеки університету Абердина, розкривають історію нафтовидобування у шельфі Північного моря.

З 2009 р. Національний архів Великобританії та Рада бізнес-архівів, у співпраці з недержавними архівними організаціями, започаткували 5-річний проект розвитку бізнес-архівів у Англії та Уельсі.

Його мета полягала у наступному: популяризації цінності збереження документів серед бізнесових кіл країни; розширенні публічного доступу до бізнес-архівів; запровадженні професійного керівництва процесами накопичення і зберігання архівних колекцій.

На виконання цих вимог Національний архів пропонує бізнесменам надання професійних консультацій на національному та регіональному рівнях. Так званий менеджер з бізнес-архівів (business archives advice manager) допомагає приватним фірмам консультаціями. Крім того, був створений веб-сайт під назвою «Бізнес-архіви: кращий досвід»¹⁵, на якому розміщена вся необхідна інформація та методичні рекомендації щодо збирання, зберігання та використання бізнес-документів. Цей електронний ресурс розроблений спеціально для власників підприємств, які не мають жодного досвіду у сфері створення архівів.

На ньому розміщена інформація про: методику створення приватних архівів; поради експертів щодо відбору на зберігання документів, збільшення колекції, забезпечення публічного доступу до неї; законодавче забезпечення роботи бізнес-архівів; співробітництво з державними архівами; розміщення колекцій бізнес-документів в університетських, міських та інших публічних архівах; створення добровільного грошового фонду на розвиток архіву.

Слід зазначити, що в сучасній Великобританії багато архівних колекцій приватних фірм активно використовуються з метою підвищення продажів, у рекламних компаніях брендів для популяризації товару на світовому ринку.

У сучасній Європі існує велика кількість каталогів бізнес-архівів, які надають доступ через Інтернет. Наприклад, у Великобританії є Національний реєстр архівів, створений у 1945 р.¹⁶ та Національний реєстр архівів Шотландії (1946 р.)¹⁷. Вони містять інформацію про місцезнаходження документів компаній та окремих персоналій, пов'язаних з економічною історією країни. Крім цього, існує міжфондовий тематичний путівник по основних архівних сховищах Англії, які зберігають бізнес-документи – «Бізнес-історія: путівник дослідника». З метою забезпечення доступу до бізнес-архівів у Англії був створений Інтернет-портал A2A (Access to

Archives)¹⁸. Він дозволяє здійснювати пошук по цілому ряду путівників, які містять інформацію про різні архівні сховища країни. До такого роду довідників відноситься каталог бізнес-архівів Італії, розміщений на порталі Центра бізнес-культури, у якому представлені основні відомості про підприємства, їх архіви та контактні дані. На сайті Міністерства культури Італії публікуються огляди фондів бізнес-архівів. У Франції існує національна база даних регіональних архівів «Bora» (ie Base d'orientation et de recherches dans les archives), де міститься інформація про документи комерційних компаній у регіональних архівах Франції¹⁹.

Окрім електронних реєстрів документів, відомості про архіви підприємств публікуються у загальних архівних довідниках. Так, у Франції інформація про бізнес-документи доступна у путівниках, які видає Дирекція архівів. У Данії основною базою щодо вмісту архівів є «Danpra» (Danmarks Nationale Privataarkivdatabase). Вона зберігає інформацію про приватні архіви, основою масою з яких є бізнес-архіви. Окрім неї створена Данська архівна інформаційна система (Dansk Arkivalieinformationssystem), яка включає в себе інформацію про державні та регіональні архіви. У Фінляндії підтримується Інтернет-ресурс «Національний реєстр приватних архівів», який містить інформацію про частину бізнес-архівів²⁰.

Таким чином, у європейській практиці зберігання бізнес-документів та створення бізнес-архівів можна виділити декілька важливих напрямків, які можуть бути використані українськими архівістами. Перш за все, це – співпраця з приватними підприємствами у сфері створення бізнес-архівів. Вона полягає у наданні методичних рекомендацій щодо відбору матеріалів, особливостей їх зберігання та систематизації. По-друге, створення он-лайн путівників та довідників, які надають у відкритому доступі інформацію про вміст архівів підприємств. По-третє, залучення державних та громадських архівів до справи збереження бізнес-документів, популяризація цього напрямку серед архівістів. На відміну від багатьох інших видів архівної справи, бізнес-архіви мають очевидне комерційне значення, адже фірми з багаторічною історією та світовим ім'ям часто використовують свої колекції для популяризації брендів, створення вдалих рекламних кампаній, маркетингу та інновацій.

Варто зауважити, що багато провідних компаній Західної Європи та США мають більш ніж 100-річну історію. За цей час вони не лише перетворилися на флагмани економіки, але й почали

активно впливати на світовий ринок. У зв'язку з цим, вони є цікавими та важливими об'єктами для вивчення. З іншого боку в Україні немає приватних підприємств з міцними корпоративними традиціями і такою ж давньою історією. Однак, не зважаючи на це, вже зараз необхідно розробляти методологію відбору, зберігання та систематизації документів приватних компаній. Адже архівна галузь повинна випереджати час, передбачати, що саме буде актуальним через 10, 50, 100 років. І коли настане час вивчення історії українського приватного бізнесу, історики матимуть опрацьований і збережений матеріал, який можна буде досліджувати.

¹ Lesley R. The Memory of Society: Businesses [Electronic resource] // Proceedings of the XXXVth International Conference of the Round Table on Archives Reykjavik, Iceland, 10–13 October 2001. – P. 114. – Mode of access: <http://www.ica.org/sites/default/files/Richmond%20Eng.pdf>. – Title from screen; Toms S., Wilson J. Economic History and Business History: Mutual Contributions and Future Prospects [Electronic resource] // University of York The York Management School Working Paper. – No. 59. – 2011. – P. 5. – Mode of access: <http://www.york.ac.uk/media/tyms/documents/research/workingpaper/Working%20Paper%2059.pdf>. – Title from screen.

² Business Archives Council [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.businessarchivescouncil.org.uk>. – Title from screen.

³ Directory of Corporate Archives in the United States and Canada [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.archivists.org/groups/business-archives-section/directory-of-corporate-archives-in-the-united-states-and-canada-introduction>. – Title from screen.

⁴ Corporate Memory. A guide to managing business archive [Electronic resource] // The National Archives. – 2009. – 16 p. – Mode of access: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/corporate-memory.pdf>. – Title from screen.

⁵ Tousey B., Adkins E. W. Access to Business Archives: U.S. Access Philosophies [Electronic resource] // Japan-U.S. Archives Seminar, May 2007. – Mode of access: https://www.archivists.org/publications/proceedings/accesstoarchives/10_B-TOUSEY_E-ADKINS.pdf. – Title from screen.

⁶ Каранетянц И. В. Бизнес-архивоведение как одно из направлений архивоведения (из истории зарубежного опыта). – М. : РГГУ, 1999; Ее же. Экономические архивы Западной Европы и США в постиндустриальном мире. – М. : РГГУ, 1999. – 310 с.

⁷ Кюнг П. «Без бизнес-архивов нет бизнес-истории». Направления деятельности государственных учреждений и общественных организаций по сохранению документации бизнес-архивов в Европе. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regconf.hse.ru/.../bf83553980ada687f9182624a5984ec0601d5776.doc>. – Назв. с экрана.

⁸ Каранетянц І. В. Экономические архивы в Западной Европе и США (1905–1995) [Электронный ресурс] : автореф. ... дис. д-ра ист. наук : 05.25.02 / Рос. гуманитар. ун-т, Историко-архивный ин-т. – М., 1998 – 37 с. – Режим доступа: <http://tekhnosfera.com/view/85448/a?#?page=1>. – Загл. с экрана.

⁹ Jones G., Wadhvani D. R. Entrepreneurship and Business History: Renewing the Research Agenda [Electronic resource] : Working paper. – 2006. – P. 2. – Mode of access: <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/07-007.pdf>. – Title from screen.

¹⁰ Toms S., Wilson J. Economic History and Business History: Mutual Contributions and Future Prospects [Electronic resource] // University of York. The York Management School Working Paper. – 2011. – No. 59. – P. 5. – Mode of access: <http://www.york.ac.uk/media/toms/documents/research/workingpaper/Working%20Paper%2059.pdf>. – Title from screen.

¹¹ Lesley R. The Memory of Society: Businesses [Electronic resource] // Proceedings of the XXXVth International Conference of the Round Table on Archives Reykjavik, Iceland, 10–13 October 2001. – P. 114. – Mode of access: <http://www.ica.org/sites/default/files/Richmond%20Eng.pdf>. – Title from screen.

¹² Report of the Meeting of the Bureau of the Section for Business and Labour Archives of the ICA [Electronic resource], Stavanger, Norway, 16–18 June 2008. – Mode of access: <http://www.gla.ac.uk/external/BusArch/0017.html> – Title from screen.

¹³ Кюнз П. «Без бизнес-архивов нет бизнес-истории». Направления деятельности государственных учреждений и общественных организаций по сохра-

нению документации бизнес-архивов в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regconf.hse.ru/.../bf83553980ada687f9182624a5984ec0601d5776.doc>. – Загл. с экрана.

¹⁴ Corporate Memory. A guide to managing business archive [Electronic resource] // The National Archives. – 2009. – 16 p. – Mode of access: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/corporate-memory.pdf>. – Title from screen.

¹⁵ Business Archives Best Practice [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.managingbusinessarchives.co.uk>. – Title from screen.

¹⁶ The National Archives [Electronic resource]. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk>. – Title from screen.

¹⁷ The National Register of Archives for Scotland (NRAS) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nas.gov.uk/nras/default.asp>. – Title from screen.

¹⁸ Access to Archives – A2A: A strand of the UK archives network. Experiences of a pioneer [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.bundesarchiv.de/imperia/md/content/instada/stockting.pdf>. – Title from screen.

¹⁹ Кюнз П. «Без бизнес-архивов нет бизнес-истории». Направления деятельности государственных учреждений и общественных организаций по сохранению документации бизнес-архивов в Европе. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regconf.hse.ru/.../bf83553980ada687f9182624a5984ec0601d5776.doc>. – Назв. с экрана.

²⁰ Там же.

В статье проанализирован опыт создания бизнес-архивов в странах Западной Европы. Рассмотрены особенности сбережения и использования документов частных компаний и предприятий в архивной практике.

Ключевые слова: бизнес-документ, бизнес-архив, бизнес история.

The article analyses the formation of business archives in Western European countries. It also reveals the peculiarities of storage and usage of the documents of private companies and enterprises in archival practice.

Key words: a business document, business archives, business history.